

Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Τομέας Λαογραφίας

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΑ ΦΟΙΤΗΤΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΣΤΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ (1964-2006)

1. Το θέμα και ο σκοπός της ανακοίνωσης

Το θέμα της ανακοίνωσής μου αφορά το πρωτογενές υλικό που διασώζει μορφές της ελληνικής λαϊκής τέχνης, συγκεντρωμένες από τους φοιτητές της λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, καταγεγραμμένες σε χειρόγραφα, τα οποία φυλάσσονται στο Λαογραφικό Αρχείο του Πανεπιστημίου (στο εξής ΛΑΠΙ).

Αυτό το αδημοσίευτο υλικό –στην πλειονότητά του πηγή πληροφόρησης και αναφοράς για τους μελετητές της ελληνικής λαϊκής τέχνης– προσφέρει την ευκαιρία και για μια εκ παραλλήλου αναδρομή στην πορεία και στην εξέλιξη των ενδιαφερόντων των ακαδημαϊκών δασκάλων για τη λαϊκή τέχνη, όπως αυτά διαμορφώθηκαν, καλλιεργούνται και θεραπεύονται στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων από την ίδρυσή του, το 1964, μέχρι σήμερα (2006)¹.

2. Η έρευνα της λαϊκής τέχνης

Η επιστήμη της λαογραφίας –στην Ελλάδα και διεθνώς–, δίνοντας προτεραιότητα στη μελέτη των συντηρητικών και αμετάβλητων, ή με αργούς ρυθμούς μεταβαλλόμενων, λαϊκών εθίμων και εκδηλώσεων, των δημοτικών τραγουδιών, των λαϊκών παραδόσεων, στράφηκε αργοπορημένα στην έρευνα και στη μελέτη των ευμετάβωλων και ευεπηρέαστων από τη φύση τους ζητημάτων του υλικού βίου και πολιτισμού, συνακόλουθα και των έργων των λαϊκών τεχνών.²

1. Η ανακοίνωση δημοσιεύεται όπως ακριβώς παρουσιάστηκε στο Συνέδριο του 2006. Θεωρείται απαραίτητο να επισημανθεί ότι η συλλογή του ΛΑΠΙ έχει ήδη εμπλουτισθεί με τη συγκομιδή των ετών 2007-2014, για την οποία θα γίνει λόγος σε μελλοντικό δημοσίευμα.

2. Ανασκόπηση της μεθόδου έρευνας του υλικού βίου διαχρονικά, όσον αφορά τα ελληνικά

Στην Ελλάδα, με εξαίρεση την «προδρομική» ενασχόληση του καθηγητή Γεωργίου Α. Μέγα με τη λαϊκή κατοικία, ήδη από τη δεκαετία του 1920,³ τα έργα της λαϊκής τέχνης μελετήθηκαν, κατά τον προπολεμικό 20ό αιώνα και κατά τον μεταπολεμικό, στις πρώτες του δεκαετίες, αλλά και διατηρούνται μέχρι σήμερα, χάρη στο υποδειγματικό έργο εξωπανεπιστημιακών λαογράφων – και ορισμένων λογίων και καλλιτεχνών.⁴

Μόλις στα μέσα της δεκαετίας του 1960 έχουμε την πρώτη πανεπιστημιακή διατριβή με (υλικό) θέμα, της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, για τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης.⁵

3. Η λαϊκή τέχνη στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Α. Δημήτριος Σ. Λουκάτος

Αυτήν ακριβώς την εποχή (1964-1969), στο νεοϊδρυμένο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων ο καθηγητής Δημήτριος Σ. Λουκάτος, μολονότι υπηρέτησε κατεξοχήν τη φιλολογική λαογραφία, συνέβαλε με το συγγραφικό, το διδακτικό και το διαισθητικό έργο του στο «ζέσταμα» των ακαδημαϊκών ενδιαφερόντων και για τον υλικό λαϊκό πολιτισμό, τη μελέτη του οποίου ενέταξε στην πρώτη ενότητα της εθιμικής λαογραφίας, στα «βιοτικά και καλλιτεχνικά θέματα της λαϊκής ζωής», συνεκτιμώντας το πρακτικό και το αισθητικό περιεχόμενό τους και θεωρώντας

πράγματα, βλ. στο Παπαδόπουλος, *Η χαλκοτεχνία*, σ. 41-42. Βλ. ακόμη . Ντάτση-Δάλλα, *Η χαλκοτεχνία*, σ. 11-12, και Μερακλής, «Η μελέτη», σ. 75.

3. Ο Γεώργιος Μέγας μελετά τις θρακικές οικήσεις το 1922. Η εργασία του δημοσιεύτηκε αρκετά αργότερα με τον τίτλο «Θρακικά οικήσεις», στην *Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου* 1 (1939), σ. 5-49, και επαναδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Λαογραφία*, στον Αφιερωματικό προς αυτόν τόμο αρ. 26 (1968-1969), σ. 15-59, όπου μάλιστα συγκεντρώθηκαν και άλλες μεταγενέστερες εργασίες του ίδιου με θέματα που αφορούν τη λαϊκή κατοικία και αρχιτεκτονική. Βλ. και Μέγας, *Η ελληνική οικία*. Ο Μέγας εξάλλου ανέλυσε συστηματικά το περιεχόμενο του «Γλυκού βίου» στο διάγραμμα που συνέταξε το 1946-1947, για την κατάρτιση της λαογραφικής βιβλιογραφίας στην *Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου*. Βλ. σχετικά Μερακλής, «Η μελέτη», σ. 79.

4. Ο υλικός βίος, τα στοιχεία και τα θέματα που τον απαρτίζουν, επισύρει την έντονη προσοχή της λαογραφικής μελέτης και έρευνας στις μεσοπολεμικές δεκαετίες του '20 και του '30, κατά τις οποίες άλλωστε οι λαογραφικές σπουδές στην Ελλάδα σημειώνουν ουσιαστική πρόοδο. Βλ. και Μερακλής, «Η μελέτη», σ. 82-83: «Στις σημαντικές αυτές δύο δεκαετίες ανακαλύπτεται κατά κάποιον τρόπο, η γοητεία της μορφής των προϊόντων της λαϊκής τέχνης (της χειροτεχνίας), αλλά και η λειτουργική σημασία της χρήσης τους και ακόμα η ίδια η διαδικασία της κατασκευής τους (αργότερα, προς το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου κι ύστερα, θα ανακαλυφθεί και η οικονομική-κοινωνική σημασία της παραγωγής τους)». Βλ. και Καμηλάκης, «Συμπλήρωμα», σ. 305. Στη μεσοπολεμική περίοδο κυριαρχούν δύο μορφές: ο Δημήτριος Λουκόπουλος και η Αγγελική Χατζημιχάλη. Το έτος 1925 εγκαινιάζουν με τα έργα τους *Αιτωλικά οικήσεις, σκεύη και ποτά*, ο πρώτος, και *Ελληνική λαϊκή τέχνη. Σκύρος*, η δεύτερη, (ατο άνοιγμα της ελληνικής λαογραφίας προς την ουσιαστική διάσπαση: του υλικού πολιτισμού): Παπαδόπουλος, *Η Χαλκοτεχνία*, σ. 21.

5. Κυριακίδου-Νέστορος, *Τα υφαντά*.

κυρίαρχο τον ρόλο της εθνικής δραστηριότητας στην πλαισίωσή της.⁶

Σε πολλά δημοσιεύματά του, από τα τέλη μάλιστα της δεκαετίας του 1940, πραγματευόταν (υλικά ζητήματα), για τα οποία πρότεινε και συγκεκριμένη δράση, για παράδειγμα την ίδρυση υπαίθριων λαογραφικών μουσείων, τη μουσειακή επιμόρφωση στα σχολεία και άλλες.⁷

Σε δική του πρωτοβουλία οφείλεται η συγκρότηση της Συλλογής του Λαογραφικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, με αντικείμενα που οι φοιτητές συνέλεξαν στους τόπους της καταγωγής τους,⁸ καθώς και η συγκρότηση του Λαογραφικού Αρχείου, όπου συγκεντρώθηκαν καταγραφές εκφράσεων του λαϊκού πολιτισμού –και του υλικού– από τις ιδιαίτερες πατρίδες των φοιτητών του, οι οποίοι καθοδηγούνταν από τον δάσκαλό τους στην επιτόπια έρευνα.⁹ Τις συλλογές των φοιτητών του Λουκάτου με θέματά τους μαρτυρίες του υλικού βίου παρουσίασα σε πρόσφατο δημοσίευσμά μου,¹⁰ και δεν θα επιμείνω εδώ. Θα επισημάνω μόνο τα εξής:

(α) ότι οι φοιτητές του επιδόθηκαν κατεξοχήν στη μελέτη της λαϊκής κατοικίας, δίνοντας ένα καλό πληροφοριακό υλικό, το οποίο μπορεί σήμερα –σαράντα χρόνια μετά την καταγραφή του– να ενισχύσει την έρευνα της λαϊκής αρχιτεκτονικής,¹¹

(β) ότι σημειώνεται μια ροπή –των φοιτητριών κυρίως– προς τις τοπικές ενδυμασίες,¹² στις οποίες ο Λουκάτος απέδιδε εθνολογική και ιστορική σημασία, και

(γ) ότι είναι απογοητευτική η ένδειξη των χειρογράφων όσον αφορά την καταγραφή τεχνικών επαγγελματών, τα οποία στη δεκαετία του 1960 ακόμη επιβίωναν στον ελληνικό χώρο και προσφέρονταν για καταγραφές, που όμως δεν επιδιώχθηκαν. Χάθηκαν έτσι πολύτιμες μαρτυρίες (με μοναδική την καταγραφή της τέχνης του καροποιού στο χωριό Συμεώνα Καρδίτσας).¹³

6. Μερκλής, «Η μελέτη», σ. 87.

7. Τα δημοσιεύματα του Δημητρίου Λουκάτου που αναφέρονται στον υλικό βίο και πολιτισμό βλ. στα: Αλεξιάδης, «Βιο-εργογραφικά», σ. 9-55 και Βρέλλη-Ζάχου, «Μαρτυρίες», σ. 259-260.

8. Βλ. Ντάτση-Δάλλα, *Κατάλογος*.

9. Βλ. Βρέλλη-Ζάχου, «Μαρτυρίες», σημ. 6. βλ. ακόμη η ίδια, *Χειρόγραφα λαογραφίας*, όπου παρουσιάζεται ταξινομημένο το αποτέλεσμα της διδασκαλίας και συνεργασίας του Λουκάτου με τους σπουδαστές της Ζωσιμαίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας, του έτους 1966-1967, τους οποίους επίσης εμπύησε στην επιτόπια λαογραφική έρευνα, προκειμένου να ενισχύσει την παραδοσιακή σχέση των δημοδιδασκάλων με τη λαογραφία.

10. Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα λαογραφίας* Πρόκειται για 93 χειρόγραφα, σε σύνολο εκατοντάδων άλλων φιλολογικής και εθνικής ύλης, από τα οποία αμιγώς (υλικό) περιεχόμενο έχουν μόνο τα 41, ενώ το ολιγοσέλιδο υλικό των υπολοίπων εντάσσεται σε γενικές συλλογές. Κατάλογο των χειρογράφων κατά τόμους βλ. στο ίδιο, σ. 281-289, όπου και ευρετήρια ονομάτων συλλογέων, θεμάτων και τόπων, σ. 290-292.

11. Στο ίδιο, σ. 261-263.

12. Στο ίδιο, σ. 269-274.

13. Αικ. Μπαταγκιώνη, «Στάδια εξέλιξης», σ. 335-339. Περιγράφονται οι τύποι των κάρων (ο «αραμπάς», η «νταλίκα», το «μονόκαρο», το «τετράτροχο κάρο με δύο άλογα»), καθώς και οι μεταξύ των διαφορές, τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή τους και οι δυσκολίες της

Β. Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης

Τον καθηγητή Λουκάτο διαδέχθηκε προσωρινά, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ο βυζαντινολόγος καθηγητής Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης, ο οποίος, κληθείς να διδάξει τη λαογραφία με ανάθεση, συνέχισε τον εμπλουτισμό του Αρχείου με πρωτογενές υλικό που προσκόμιζαν οι φοιτητές, κυρίως όμως φιλολογικού περιεχομένου. Από την περίοδο 1970-1974, μόνο σε γενικές συλλογές λαογραφικής ύλης εντοπίζονται κάποια κεφάλαια για τη λαϊκή κατοικία, την ενδυμασία, την υφαντική και τη βαφική τέχνη σε χωριά της Ηπείρου.¹⁴

Γ. Μιχάλης Γ. Μερακλής

Τις δεκαετίες του 1970 και 1980, ο καθηγητής της λαογραφίας Μιχάλης Γ. Μερακλής δίδασκε για πρώτη φορά το αντικείμενο («λαϊκή τέχνη») ως αυτοδύναμο μάθημα, επισημοποιώντας και ισχυροποιώντας τη θέση των («ελασσόνων»), των «βάνουσων» τεχνών των χεριών, στις ακαδημαϊκές έρευνες, ξεπερνώντας το δίλημμα («τέχνη» - «χειροτεχνία»), με την ταύτιση των δύο όρων. Ταύτιση στο πλαίσιο, εννοείται, της λαϊκής τέχνης, την οποία θεωρεί («ως μια διαδικασία που ξεκινάει από την ικανοποίηση πρακτικών αναγκών, ενώ ήδη εμπεριέχει και την τάση, την ενδελείχεια για την εκδήλωση μιας “καλλιτεχνικής βούλησης”, για την εκδήλωση μιας επιθυμίας της διακόσμησης, του περιττού».¹⁵

Βασική αρχή του καθηγητή Μερακλή, όσον αφορά την ερευνητική προσέγγιση των επιμέρους θεμάτων (την τεχνολογική-τεχνοκρατική ή την εθιμική), ήταν ότι («η λαογραφία δεν είναι τεχνολογική»), ότι («η τεχνολογία είναι ένα από τα συστατικά της στοιχεία»), ενώ («η σύστασή της είναι κάτι πολύ (ή και ολότελα) διαφορετικό, μέσα στο οποίο έχει αφομοιωθεί η τεχνολογία»). Ακόμη, ότι («τα ήθη και τα έθιμα που αναπτύσσονται γύρω –ακόμη και μέσα– στα υλικά αντικείμενα, είναι ό,τι διαφοροποιεί τη λαογραφία από την τεχνολογία και συντελεί καθοριστικά στη διαμόρφωση του υλικού βίου, όπως τον βλέπει και πρέπει να τον εξετάζει ο λαογράφος».¹⁶

κατασκευής (μιας και απαιτείται «μεγάλη προσοχή και ακρίβεια στα μέτρα, πολλά από τα οποία οι τεχνίτες πρέπει να τα θυμούνται απέξω»).

14. Πρόκειται για τις εξής εργασίες (σε αγκύλες σημειώνονται τα ειδικότερα θέματα που εμπεριέχονται σε αυτές): Μ. Καλογήρου, «Λαογραφική συλλογή» [κατοικία], σ. 59-89· Κ. Μπέττη, «Λαογραφική συλλογή» [κατοικία, ενδυμασία και λαϊκή βιοτεχνία], σ. 377-479· Ε. Σκούρτη, «Λαογραφική συλλογή» [κατοικία και ενδυμασία], σ. 123-198· Φ. Τσόγκα, «Λαογραφική συλλογή» [κατοικία και ενδυμασία], σ. 971-1043· Ε. Φρίγκα, «Λαογραφική συλλογή» [κατοικία], σ. 147-195· Κ. Χρήστος - Γ. Καρανάτσης, «Λαογραφική συλλογή» [κατοικία, επίσης οικιακά σκεύη και ενδυμασία], σ. 357-382· Ε. Οικονόμου, «Λαογραφική συλλογή» [κατοικία, υφαντική, βαφική, ενδυμασία], σ. 25-49.

15. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία*, σ. 287.

16. Μερακλής, *Θέματα λαογραφίας*, σ. 88. Ο Μερακλής πρότεινε ακόμη, αναθεωρώντας γενικότερα την κατάταξη της λαογραφικής ύλης, τη διεύρυνση του περιεχομένου της λαϊκής τέχνης, εντάσσοντας σε αυτό και τα έργα του λαϊκού λόγου, τα «πνευματικά» έργα, προκαλώντας νέους

Με την επιστημονική παρουσία του –και με τη συνεργασία των επιστημονικών βοηθών και συνεργατών του (Ευαγγελή Ντάτση-Δάλλα, Βασιλική Ρόκου, Κωνσταντίνα Μπάδα-Γσομώκου και Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου), το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων περνά στην εποχή που τα ενδιαφέροντα για τη λαϊκή τέχνη δραστηριοποιούνται, με τους φοιτητές να ασκούνται στην καταγραφή κατασκευαστικών-καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων, όπως οι ακόλουθες:

(α) η υφαντική και βαφική τέχνη στη Δεσκάτη Γρεβενών και στην Άνω Ράχη Πρεβέζης,¹⁷

(β) οι τέχνες των μετάλλων σε διάφορες εκφράσεις τους, για παράδειγμα η εξόρυξη και επεξεργασία του χαλκού,¹⁸ η τέχνη του σιδήρου στα Ιωάννινα¹⁹ και η αργυροχοΐα στα Ιωάννινα του 1983,²⁰

(γ) το επάγγελμα των σαμαράδων, επίσης στα Ιωάννινα,²¹ και

(δ) η αγγειοπλαστική στην κοινότητα Μαργαρίτες Μυλοποτάμου Ρεθύμνης.²²

Δ. Η ειδική περίπτωση του ενδύματος

Καθώς ο καθηγητής Μερακλής, στα μαθήματα και στα σεμινάρια του, εστιάζει την προσοχή του στο ένδυμα, σημείο άλλωστε συνάντησης πολλών λαϊκών τεχνών,²³ αυτό το πεδίο θεραπεύεται εντατικά στον Τομέα Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Με την εποπτεία του εκπονήθηκαν οι πρώτες διατριβές, μονογραφίες και άρθρα με ενδυματολογικά θέματα, ενώ παράλληλα, στην αρχή πειραματικά, ως φροντιστηριακό μάθημα, και κατόπιν αυτοδύναμο και αναπτυγμένο και σε επιμέρους αντικείμενα, άρχισε να διδάσκεται η ενδυματολογία ως ξεχωριστός πλέον επιστημονικός κλάδος, με θετική και γόνιμη την ανταπόκριση φοιτητών και φοιτητριών.²⁴

Το Λαογραφικό Αρχείο εμπλουτίζεται έκτοτε με ποικίλο στη θεματολογία του ενδυματολογικό υλικό, το οποίο (καθώς έχω λάβει την εντολή της διδασκαλίας αυτού του αντικειμένου) έχω ήδη ανακοινώσει και αξιοποιήσει σε

λαογραφικούς προβληματισμούς και συζητήσεις, Την ίδια εποχή, στη Θεσσαλονίκη, η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος δίδαξε το συναφές αντικείμενο «Παραδοσιακή τεχνολογία», δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις παραδοσιακές τεχνικές.

17. Ε. Ζαγκανίκα, «Η επεξεργασία», σ. 207-279· Π. Ράπτη, «Η επεξεργασία», σ. 323-411.

18. Δ. Παράσχος, «Πληροφορίες», σ. 549-555.

19. Γ. Καρσοφύλης, «Η τέχνη του σιδήρου», σ. 307-327.

20. Κ. Γλάρου, «Τα σύγχρονα αργυρά κοσμήματα», σ. 189-369.

21. Π. Γιώμου, «Σαμαράδες», σ. 151-187· Ευ. Κατσαντώνη, «Τα σαμαράδικα», σ. 451-463.

22. Β. Παπαμαρκιάκης, «Τα πιθάρια της Κρήτης», σ. 585-590.

23. Χατζημιχάλη, «Η ελληνική λαϊκή τέχνη», σ. 475.

24. Βλ. Βρέλλη-Ζάχου, «Ενδυματολογία», σ. 54-59· η ίδια, «Η διδασκαλία», σ. 183-187 και σημ. 2, 3.

παλαιότερα δημοσιεύματα.²⁵ Γι' αυτό τον λόγο εδώ θα αναφερθώ μόνο στη συγχομιδή της πενταετίας 2001-2006, η οποία τώρα ταξινομείται, πριν από την κατάθεσή της στο Αρχείο (ενώ συμπληρώνεται και με τις εργασίες του πανεπιστημιακού έτους 2006-2007), παρατηρώντας ότι ο αριθμός των εργασιών που αφορούν τοπικές ενδυμασίες συρρικνώνεται με την πάροδο των ετών για διάφορους λόγους: δυσεύρετο υλικό, δυσεύρετοι υπερήλικες πληροφορητές, ανεπαρκής χρόνος για έρευνα στα περιορισμένα χρονικά και πιεσμένα, από υποχρεώσεις και προς άλλα μαθήματα, διδακτικά εξάμηνα, έλλειψη επαρκούς υλικοτεχνικού εξοπλισμού, το πολυδάπανο μιας επιτόπιας έρευνας που αποθαρρύνει τη νεανική διάθεση, και άλλους.²⁶

Το υλικό των ετών 2001-2006 προέρχεται από τους Μελισουργούς, τα Πράμαντα, την Πυρσόγιαννη, τη Σκλίβανη και το Συρράκο της Ηπείρου,²⁷ ακόμη από την προσφυγική Μπάφρα Ιωαννίνων,²⁸ από την πόλη της Καστοριάς, από το Βελβενδό και την Εράτυρα Κοζάνης· από την Καρδιά Πτολεμαΐδος και το Αμμοχώρι Φλωρίνης στη Μακεδονία,²⁹ από τους Πομάκους της Θράκης,³⁰ τη Βερδικούσια Λαρίσης και τους Σοφάδες Καρδίτσης στη Θεσσαλία,³¹ την Αγία Άννα και τη Λίμνη Ευβοίας,³² από τις Λίμνες της Αργολίδας,³³ τη Μύκονο,³⁴ τα Δάφια και την Καλλονή της Λέσβου,³⁵ τη Μεσαορία της Κύπρου³⁶ και τους Έλληνες της Χιμάρας στην Αλβανία.³⁷

Σε ξεχωριστή κατηγορία εντάσσονται οι εργασίες που μελετούν αστικά ενδύματα στις ποικίλες εκδοχές τους, με προσφιλέστερο θέμα την καταγραφή γαμήλιων ενδυμασιών, προπολεμικά και μεταπολεμικά, προκειμένου να παρατηρηθεί η στροφή από τις τοπικές ενδυμασίες στα ευρωπαϊκά ενδύματα. Το

25. Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα ενδυματολογικής λαογραφίας*: η ίδια, «Επτανησιακά χειρόγραφα», σ. 163-208 (+ 20 φωτογραφίες).

26. Για την επιτόπια λαογραφική έρευνα βλ. Βαρβούνης, *Συμβολή*, όπου και πλούσια βιβλιογραφία.

27. Β. Νικολάου, «Τοπική ενδυμασία»: Μ. Τσόδουλου, «Η γυναικεία φορεσιά»: Γ. Τσαμπάλας, «Η παραδοσιακή γυναικεία φορεσιά»: Ε. Γιαννάκη, «Η παραδοσιακή γυναικεία φορεσιά»: Τ. Στεριάδη, «Οι Συρρακιώτες».

28. Π. Ναβρούζογλου, «Η μικρασιάτικη ενδυμασία».

29. Α. Αρβανίτη, «Η γυναικεία ενδυμασία»: Μ. Καψάλη, «Τοπικές ενδυμασίες»: Ζ. Λάππα, «Τοπική ενδυμασία»: Β. Τσιάμη, «Η παραδοσιακή φορεσιά»: Σ. Μητκάνη, «Η παραδοσιακή φορεσιά»: Φ. Γεωργιάδου – Σ. Σταυρίδης, «Παραδοσιακές φορεσίες».

30. Δ. Σκουλαρίκη, «Η παραδοσιακή ενδυμασία».

31. Ε. Ηλιοδρομίτη, «Η παραδοσιακή ενδυμασία»: Χ. Καραγιάννης, «Η παραδοσιακή ενδυμασία».

32. Ευ. Τζαχρήστου, «Η παραδοσιακή φορεσιά»: Α. Λίτσας, «Τα παραδοσιακά ενδύματα».

33. Ν. Μπολώσης, «Η τοπική φορεσιά».

34. Α. Γρυπάρη, «Η παραδοσιακή φορεσιά».

35. Π. Κάσδαγλη, «Η γυναικεία φορεσιά».

36. Θ. Νεοφύτου, «Η παραδοσιακή φορεσιά»: Μ. Γεωργίου, «Η ενδυμασία».

37. Ε. Κοκαβέση, «Η αντρική φορεσιά».

υλικό προέρχεται από πόλεις και χωριά, από τα Ιωάννινα,³⁸ την Ελεούσα και τη Σκλίβανη των Ιωαννίνων,³⁹ την Καστοριά,⁴⁰ το Χρισσό Φωκίδος,⁴¹ τη Χαλκίδα,⁴² την Αγία Άννα της Εύβοιας,⁴³ τη Σαλαμίνα,⁴⁴ την Αμαλιάδα Ηλείας,⁴⁵ τα Πάφια της Λέσβου⁴⁶ και την Κύπρο.⁴⁷

Επίσης, μέσα από αφηγήσεις ηλικιωμένων γυναικών (Θρακιώτισσα, Ηπειρώτισσα και Θεσσαλή Σαρακατσάνα, μια Θρακιώτισσα Γκαγκαβούζα, μια γιαγιά από τους Καμενιάνους των Καλαβρύτων, μια Βοβοσιώτισσα Βλάχα, μια Μικρασιάτισσα του Πειραιά, αλλά και μια Χιώτισσα αστή) οι φοιτητές παρακολούθησαν την ενδυματολογική τους συμπεριφορά στην πορεία της ζωής τους γενικότερα, κυρίως όταν αυτή επηρεάστηκε από αλλαγές, μετοικήσεις και νέους αστικούς τρόπους.⁴⁸ Πιστεύω ότι όταν το υλικό με αυτό το θέμα πολλαπλασιαστεί, θα βοηθήσει όχι μόνο στην εξέταση των συνθηκών και των λόγων εγκατάλειψης των παλαιότερων τρόπων ένδυσης, αλλά συνάμα και στην επισήμανση των διαφορετικών ταχυτήτων στις αλλαγές, στην αποδοχή των αστικών τρόπων κατά περίπτωση και κατά τόπους.

Αλλά και γενικά οι στολές, που τροποποιούν τη συνηθισμένη, καθημερινή εικόνα των ανθρώπων, συνεχίζουν να αποτελούν θέματα έρευνας, όπως για παράδειγμα οι σχολικές φορεσιές, που μελετήθηκαν στα Ιωάννινα, στον Βόλο και στην Κύπρο,⁴⁹ οι στολές του ελληνικού πολεμικού ναυτικού,⁵⁰ κι ακόμη τα εκκλησιαστικά ενδύματα και η τέχνη της κατασκευής τους σε ιεροραφεία της Λάρισας και των Ιωαννίνων στην αυγή του 21ου αιώνα.⁵¹

Το ένδυμα, όπως περιγράφεται και σχολιάζεται σε έργα του έντεχνου γραπτού λόγου, αποτελεί επίσης θέμα που οι φοιτητές επιλέγουν, επιχειρώντας όχι μόνο την απλή αποδελτίωση του υλικού, αλλά κυρίως να ανιχνεύσουν τα ενδιαφέροντα των συγγραφέων, τους σκοπούς που εξυπηρετεί η αναφορά

38. Σ. Κανελλακοπούλου – Α. Χαραλάμπους, «Γαμήλια ενδύματα».

39. Γ. Γεωργούλη, «Η ενδυμασία»· Ευ. Γιαννάκη, «Γαμήλια ενδύματα».

40. Μ. Βασιλειάδου, «Γαμήλια ενδύματα».

41. Φ. Φόρτωμας, «Το νυφικό ένδυμα».

42. Β. Νικολιά, «Γαμήλιες ενδυμασίες».

43. Ε. Τζαχρήστου, «Οι γαμήλιες ενδυμασίες».

44. Α. Μαυράκη, «Τα νυφιάτικα ενδύματα».

45. Β. Παπαδόπουλος, «Η ενδυμασία».

46. Α. Φιάσκα, «Γαμήλιες φορεσιές».

47. Παπαστυλιανού, «Η ενδυμασία»· Μ. Νεοπτολέμου, «Οι γαμήλιες φορεσιές».

48. Π. Δαλακούρα, «Η ενδυματολογική παρουσία»· Ε. Τσαβαλιά, «Η ενδυματολογική συμπεριφορά»· Ε. Ρουπακιά, «Η σαρακατσάνικη ενδυμασία»· Ι. Ζαμπουνίδου, «Η ενδυμασία»· Α. Αθανασοπούλου, «Η ενδυματολογική πορεία»· Π. Μούσιου, «Η ενδυματολογική συμπεριφορά»· Μ. Ψα, «Η ενδυματολογική πορεία»· Β. Βουγιούκας, «Η ενδυματολογική “πορεία”».

49. Χ. Δράκου, «Οι στολές»· Α. Θανοπούλου, «Οι σχολικές φορεσιές»· Ζ. Χατζήζαχαριά, «Σχολικές ενδυμασίες».

50. Π. Λαδά, «Οι στολές».

51. Π. Μαυρομήτης – Θ. Χήρας, «Τα εκκλησιαστικά ενδύματα».

των ενδυμάτων στο έργο τους κ.λπ. Η πιο πρόσφατη σοδειά (την τελευταία εικοσιπενταετία έχουν μελετηθεί οι περισσότεροι Έλληνες αλλά και πολλοί ξένοι λογοτέχνες)⁵² μας έδωσε υλικό από τον Πλούταρχο,⁵³ από τη λογοτεχνία του 19ου και κυρίως του 20ού αιώνα. Μελετήθηκε το έργο συγγραφέων της Κεφαλονιάς (Λασκαράτος, Αυγουστάτος, Άννινος, Μολφέτας), το έργο του Άγγελου Τερζάκη, του Δημήτρη Ψαθά, της Διδώς Σωτηρίου, της Μάρως Δούκα, του Γιάννη Ξανθούλη και της Ευγενίας Φακίνου,⁵⁴ ενώ μια άλλη θεώρηση των ενδυμάτων προσέφερε η εργασία που μελέτησε τις αναφορές τους στην Παλαιά Διαθήκη.⁵⁵

Τέλος, πρωτότυπα θέματα πραγματεύτηκαν δύο εργασίες που κατέγραψαν τις βιτρίνες των καταστημάτων με είδη ένδυσης στα Ιωάννινα το 2002 και το 2005, με υλικό χρήσιμο για μελλοντικές αναφορές στα ενδυματολογικά των Ιωαννίνων και στον εμπορικό κόσμο τους,⁵⁶ μια εργασία με θέμα την ενδυματολογική συμπεριφορά των νέων σε σχέση με τα μουσικά τους ακούσματα,⁵⁷ μια εργασία που αναφέρεται στη δερματοστιξία και τις λοιπές επεμβάσεις στο δέρμα,⁵⁸ καθώς και η εργασία που αναφέρεται στο θέμα της μεταμφίεσης με παράδειγμα το πατρινό καρναβάλι.⁵⁹

Ε. Για τη λαϊκή τέχνη και πάλι: 1997-2006

Με την αποχώρηση του καθηγητή Μερακλή το 1990 από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και για ορισμένα χρόνια, απαραίτητα για να «ζυμωθεί» και να στεριώσει η διδασκαλία των ενδυματολογικών αντικειμένων, τα λοιπά πεδία της λαϊκής τέχνης κάπως παραγκωνίστηκαν από το διδακτικό έργο, με εξαίρεση τα μαθήματα των συναδέλφων –καθηγητριών σήμερα–, της Κωνσταντίνας Μπάδα για την «Ύλική ζωή και κουλτούρα στην παραδοσιακή κοινωνία», που,

52. Βλ. σχετικές αναφορές στα: Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα ενδυματολογικής λαογραφίας*, σ. 62-69 (για την περίοδο 1982-1992 [Όμηρος, Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης, Αριστοφάνης, βυζαντινοί συγγραφείς, Δ. Βικέλας, Ε. Ροΐδης, Π. Καλλιγιάς, Σ. Ζαμπέλιος, Α. Παπαδιαμάντης, Α. Μωραϊτίνη, Α. Καρκαβίτσας, Ι. Κονδυλάκης, Γ. Βλαχογιάννης, Κ. Κρυστάλλης, Χ. Χριστοβασίλης, Α. Τσέχωφ, Μ. Γκόρκυ και έργα της λαϊκής λογοτεχνίας]: η ίδια, «Η διδασκαλία», σ. 191-195 και 201-202 (για την περίοδο 1992-2001 [Ηρόδοτος, Κ. Θεοτόκης, Γ. Ξενοπούλος, Π. Δέλτα, Ν. Καζαντζάκης, Τ. Αθανασιάδης, Έ. Αλεξίου, Ά. Ζέη, Ζ. Σαρρή, Λ. Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, Φ. Ντοστογιέφσκι, Ε. Ζολά, Π. Μπακ]).

53. Φ. Λαμπροπούλου, «Ενδυματολογικές μαρτυρίες».

54. Ε. Στρατιώτου, «Το ένδυμα»: Ν. Νάνου, «Το ένδυμα»: Σ. Ντάκος, «Οι ενδυματολογικές συμπεριφορές»: Κ. Αδριανού, «Ενδυματολογικές μαρτυρίες»: Φ. Κουρτεσιώτη, «Το ένδυμα»: Ε. Πατσούρα – Ου. Ψηλού, «Το ένδυμα»: Η. Καραθάνας, «Το ένδυμα»: Α. Λαμπάκη, «Το ένδυμα».

55. Α. Χατζηαργύρου, «Το ένδυμα».

56. Κ. Λιόλιου κ.ά., «Η σύγχρονη ένδυση»: Ευ. Γιαννούχου κ.ά., «Οι βιτρίνες».

57. Α. Αδαοπούλου, «Ενδυματολογικές συμπεριφορές».

58. Γ. Μπίρπου, «Η δερματοστιξία».

59. Χ. Κοσμά, «Ένδυμα».

ως έναν βαθμό, συνδέθηκαν και με τα έργα της λαϊκής τέχνης, και της Βασιλικής Ρόκου για τη λαϊκή αρχιτεκτονική.

Από το 1997 και εξής, το μάθημα «Παραδοσιακή λαϊκή τέχνη: τα έργα των χεριών» διδάσκεται αυτοτελώς από την υπογράφουσα το παρόν κείμενο,⁶⁰ με βάση τον συγκερασμό και τη συνεκτίμηση των επιστημονικών θέσεων, όπως αυτές διατυπώθηκαν για τη μελέτη της λαϊκής τέχνης στη διάρκεια του 20ού αιώνα.

Η αρχιτεκτονική, η λιθογλυπτική, η ξυλογλυπτική, η ζωγραφική, η υφαντική, η κεκτητική και η αργυροχοΐα είναι τα θεματικά πεδία που εξετάζονται, συνδεδεμένα με τους τρεις μεγάλους τομείς του υλικού βίου –την κατοικία, την ενδυμασία και τη διατροφή–, ενταγμένα στον χώρο και στον χρόνο και ενωμένα άρρηκτα με τους ανθρώπους, –δημιουργούς και αποδέκτες/χρήστες–, ως ποιήματα με χρηστικό προορισμό και ως μαρτυρίες φιλοκαλίας.

Καθώς το υλικό διαρκώς λιγοστεύει, οι παλιοί τεχνίτες φεύγουν, οι δυσκολίες που επεσήμανα για την έρευνα του ενδύματος ισχύουν επίσης και εδώ. Ακόμη, οι φοιτητές μας είναι εντελώς αποκομμένοι από τους τρόπους, τις τέχνες, τα έργα των χεριών των παλαιότερων, σε αντίθεση με την οικειότητα προς αυτά που ακόμη είχαν οι φοιτητές είκοσι πέντε χρόνια πριν. Συνυπολογίζοντας αυτά τα δεδομένα, θεωρώ ότι καλούμαστε σε μιαν αναθεώρηση και των τρόπων και των μεθόδων της έρευνας και του τρόπου διδασκαλίας της παραδοσιακής λαϊκής τέχνης.

Πάντως, παρακάμπτοντας τις δυσκολίες, αρκετοί φοιτητές στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, τα τελευταία χρόνια κατέγραψαν και κατέθεσαν υλικό, το οποίο, μολονότι δεν θεωρώ πλούσιο, κρίνω όμως ως εξαιρετικά χρήσιμο.

Στον τομέα της λαϊκής αρχιτεκτονικής μελετήθηκε ο συνοικισμός Αγίου Νικολάου Άνω Μέλπειας (Γαράτζα) της ορεινής Μεσσηνίας, με αναφορές και στα έθιμα της οικοδομίας,⁶¹ ενώ μία ακόμη εργασία για το Μέτσοβο προσέφε-

60. Είμαι γεννημένη από πατέρα που για πενήντα χρόνια ασχολήθηκε με την κατασκευή της λαϊκής ψάθινης καρέκλας. Για μένα η μύηση στον κόσμο των λαϊκών τεχνών άρχισε μέσα σ' ένα εργαστήριο, όπου κυριαρχούσε η μυρωδιά του ξύλου, της οξυάς και η φιγούρα ενός αεικίνητου τεχνίτη, που μετρούσε, σχεδίαζε, έκοβε, συναρμολογούσε, δημιουργούσε, εκπαιδευε νεαρούς καρφάδες, γκρίνιαζε με τις σαράντα «πλέχτρες» της ψάθας για τα μεροκάματά τους, παράγγελε υλικά, εμπορεύταν την παραγωγή του και ταξίδευε κάθε χρόνο, ανελλιπώς, στη Διεθνή Έκθεση της Θεσσαλονίκης, για να αγοράσει καινούργια μηχανήματα και εργαλεία και να εξελίξει την τέχνη του, (για να προλάβει τους καιρούς), όπως έλεγε, που άλλαζαν. Τελικά τον πρόλαβαν οι καιροί, το πλαστικό θριαμβεύει. Ήταν πάντως αυτό, το επάγγελμα του πατέρα μου, το πρώτο θέμα που διάλεξα ως εκκολαπτόμενη λαογράφος να επεξεργαστώ: Βρέλλη-Ζάχου, «Η λαϊκή ψάθινη καρέκλα», σ. 67-80. Αργότερα μελέτησα και τους τσαρουχάδες των Ιωαννίνων (*Τα τσαρούχια*). Σήμερα όλα αυτά τα διδάσκω.

61. Π. Κ. Μαγκαφάς, «Οικιστική μελέτη» [κατοικία, επίσης έθιμα χτισίματος, έπιπλα, σκεύη].

ρε πολύτιμο φωτογραφικό υλικό της δεκαετίας του 1960, παραχωρημένο από ιδιωτική συλλογή.⁶² Η κατοικία μελετήθηκε επίσης και στη ζακυνθινή πεζογραφία του Γρηγόριου Ξενόπουλου, με σχολιασμό της τοπικής αρχιτεκτονικής που καταστράφηκε από τους σεισμούς του 1953.⁶³

Το αρχιτεκτονικό μέλος που ελκύει τελευταία τους φοιτητές είναι οι θύρες, οι πόρτες των κατοικιών, έργα ξυλουργών και σιδεράδων, με χρήση λειτουργική, με αισθητικό χαρακτήρα επίσης, αλλά και ενισχυμένες με προστατευτικά για το κακό μάτι και τη μαγεία σύμβολα (χαραγμένοι ή ζωγραφισμένοι σταυροί, καρφωμένα πέταλα, μαγιάτικα στεφάνια, σκόρδα, δαφνόφυλλα κ.ά.). Το φωτογραφικό υλικό των εργασιών, με επεξηγηματικές λεζάντες για τους ιδιοκτήτες, το έτος κατασκευής, τους τεχνίτες, κ.λπ, διασώζει πόρτες σπιτιών στα Άνω Πεδινά Ζαγορίου, στο Σταυροσιιάδι Παγωνίου και στα Πράμαντα Ιωαννίνων, στην πόλη των Ιωαννίνων (στο κέντρο της πόλης, στη συνοικία Κουρμανιό, στην περιοχή του Κάστρου, στο νησάκι της λίμνης, με συγκρίσεις και σχολιασμούς) και στον Πειραιά (σήμερα πολλά από αυτά τα σπίτια έχουν γκρεμιστεί).⁶⁴

Όσον αφορά τις τέχνες του ξύλου έχουμε την καταγραφή της ξυλογλυπτικής σε σημερινά εργαστήρια των Ιωαννίνων,⁶⁵ και ακόμη της ξυλοναυπηγικής, όπως ακόμη ασκείται στη Σκιάθο από αυτοδίδακτους τεχνίτες, «που δεν έχουν ιδιαίτερες γραμματικές γνώσεις αλλά η καρδιά τους και η ψυχή τους είναι γεμάτη από αγάπη και μεράκι γι' αυτό που κάνουν», όπως σημειώνει στον πρόλογο της η φοιτήτρια που συγκέντρωσε το υλικό τον χειμώνα του 2005.⁶⁶

Για τις τέχνες των μετάλλων έχουμε μία εργασία για την ορειχαλκουργία, από τον φοιτητή-γιο του τελευταίου σήμερα τεχνίτη στα Γιάννινα, του Πέτρου Π. Μιχαήλ (γεν. 1953, με 13.000 ημερομίσθια στην τέχνη του), με έναν χειμαρρώδη λόγο-διδασκαλία της τέχνης που παράγει ακόμη καμπάνες ναών, πολυελαίους, μανουάλια, και ακόμη σήτες για τζάκια, κουρτινόξυλα κ.ά.,⁶⁷ και

62. Α. Παππά, «Παραδοσιακή αρχιτεκτονική».

63. Β. Πολυχρονόπουλος, «Η κατοικία».

64. Κ. Αντίοχος, «Οι πόρτες»· Σ. Κανελλακοπούλου κ.ά., «Οι πόρτες»· Κ. Γιακουμάκη κ.ά., «Οι θύρες»· Π. Μαυρομύτης – Θ. Χήρας, «Πόρτες»· Β. Πανόπουλος, «Οι παραδοσιακές πόρτες».

65. Β. Παπαχαράλαμπος, «Η ξυλογλυπτική»· Μ. Αμαριανού κ.ά., «Η ξυλογλυπτική».

66. Α.-Μ. Γεωργίου, «Η τέχνη της ναυπηγικής». Αντιγράφω τα περιεχόμενα της εργασίας: «Τοποθεσία των ναυπηγείων. Ναυπηγική ξυλεία. Ιδιότητες της ναυπηγικής ξυλείας Εργαλεία της ναυπηγικής Μέθοδοι σχεδιασμού των σκαφών. Προστομασία. Καρίνα. Πρύμνιο ποδόσταμα. Πλώριο ποδόσταμα. Κατασκευή τοποθεσίας νομέων. Κατασκευή σκελετού της πρύμνης ενός караβόσκαφου. Ενισχύσεις του σκελετού. Κατασκευή των καμαριών. Πηδάλιο. Πέτσωμα. Φόδρο. Κατάστρωμα. Διαμόρφωση της κουπαστής Πέτσωμα της γάστρας Καλαφάτισμα και ρετινοπαλάμισμα) (Η εργασία συμπληρώνεται με βιβλιογραφία και εικονογραφικό υλικό).

67. Κ. Μιχαήλ, «Εργασία». Στα γνωστά έργα του ορειχαλκουργού Μιχαήλ ανήκουν η μεγάλη καμπάνα του Αγίου Σπυρίδωνος στην Κέρκυρα, βάρους 450 κιλών, καμπάνες (με συνδυασμό στους τόνους ακουστικότητας) στη Μονή Διονυσίου στα Μετέωρα, καμπάνες και μανουάλια σε μοναστήρια του Αγίου Όρους (σε ένα από αυτά, κατά μαρτυρία του, «έχει κατασκευάσει το μεγαλύτερο

μία ακόμη εργασία, επίσης προϊόν επιτόπιας έρευνας, που παρουσιάζει – από τεχνική και εθιμική άποψη – τα λευκαρίτικα καπνιστομέρρεχα, συμπλέγματα ασημένιων σκευών σε σχήμα κουκουναριού (μάμπουρο), αχλαδιού, μήλου ή και ροδιού, «επίσημα» σκευή με περίοπτη θέση στις ασημοθήκες των κυπριακών σπιτιών, που κληρονομούνται από γενιά σε γενιά και χρησιμοποιούνται τελετουργικά σε γάμους και μεγάλες γιορτές.⁶⁸

Τέσσερις εργασίες κατέγραψαν την οικιακή υφαντική τέχνη στο βλάχικο χωριό Κλεινός Τρικάλων, στο Κομπότι Άρτης, στη Γότισσα Ιωαννίνων και στην περιοχή της Χαλκίδας (εμπλουτισμένες με φωτογραφικό υλικό που γνωστοποιεί μια ποικιλία από άγνωστα εν πολλοίς μοτίβα της υφαντικής), μία εργασία παρουσίασε την υφαντική και την κεντητική στη Φαρκαδώνα Τρικάλων, που αποτελούν σπιτικές τέχνες ακόμη εν ζωή στη θεσσαλική κοινότητα των αρχών του 21ου αιώνα, και μια πρωιμότερη εργασία, την αστική κεντητική στα Ιωάννινα του 1985-1986.⁶⁹ Η ραπτική εξάλλου τέχνη στα μεταπολεμικά Γιάννενα, που είχε και παλαιότερα εξεταστεί σε τέσσερα ραφεία (από αυτά τα δύο έκλεισαν ήδη),⁷⁰ αποτέλεσε εκ νέου θέμα έρευνας με την καταγραφή της και στα υπόλοιπα εργαστήρια.⁷¹ Τέλος, την τέχνη του ενδύματος είχαν θέμα τους και δύο εργασίες σχετικά με τους γουναράδες της Κοζάνης και της Καστοριάς. Οι καταγραφές έγιναν από φοιτητή και φοιτήτρια με γονείς γουνα-

μανουάλι στη ζωή του, χωρητικότητας 2.300 κεριών»), προσφορές επωνύμων πιστών σε εκκλησίες όπως η Εκατονταπυλιανή της Πάρου κ.ά.

68. Ι. Λουκά, «Η αργυροχόια»: «Στα χρόνια των γιαγιάδων μας, σε ορισμένα χωριά της Κύπρου, το καπνιστομέρρεχο εχρησιμοποιείτο για το κάλεσμα του κόσμου στο γάμο [γράφει η Λουκά κατά τη μαρτυρία της πληροφορήτριας Αγγελικής Αδάμου]. Οι γονείς του αντρογόνου κρατώντας στο ένα χέρι τη μερρέχα γεμάτη ροδόνηρο ή ανθόνηρο και στο άλλο κεριά και παξιμάδια ζυμωμένα με τα χέρια τους, τα λεγόμενα κούμουλλα, γύριζαν όλο το χωριό και καλούσαν τον κόσμο στο μυστήριο και στο γλέντι που θα ακολουθούσε. Σε κάθε σπίτι άφηναν ένα κεριά, ένα κομμάτι κούμουλλο και ράντιζαν τα χέρια των καλεσμένων με τη μερέχχα. Σε άλλα πάλι χωριά της Κύπρου, όταν οι καλεσμένοι συνέχαιραν το αντρόγυνο, η νύφη κρατούσε στο χέρι της τη μερρέχα και ράντιζε τον καθένα ξεχωριστά ροδόνηρο ή ανθόνηρο, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης τόσο για την παρουσία τους στον γάμο όσο και για το δώρο τους, το λεγόμενο πλούμισμα ή ξημέρωμα». Επίσης το καπνιστομέρρεχο πρωταγωνιστεί κατά το ντύσιμο του γαμπρού και της νύφης, αφού «[...] όταν πια νύφη και γαμπρός έχουν ντυθεί, οι γονείς, μετά οι παππούδες, οι νονοί, τα αδέρφια και οι υπόλοιποι συγγενείς, “κάπνιζαν” και “έζωναν” με το καπνιστομέρρεχο το ζευγάρι (τη νύφη στο σπίτι της, το γαμπρό στο σπίτι του)».

69. Κ. Μπλέκου, «Η υφαντική»: Κ. Δραγάνογλου, «Η υφαντική τέχνη»: Θ. Σιόντης, «Η υφαντική τέχνη»: Α. Καραμπέλα – Δ. Κωνσταντοπούλου, «Υφαντική τέχνη»: Ε. Σαπουνά, «Τα εργόχειρα»: Β. Σιώμου, «Η κεντητική». Παραθέτω ενδεικτικά τα περιεχόμενα της εργασίας από τη Γότισσα: «Πρόλογος. Εισαγωγή. Ιστορική επισκόπηση. 1. Η επεξεργασία του μαλλιού. 2. Η υφαντική τέχνη. Τα Γοτιστινά υφαντά. 3. Οι ενδυμασίες της Γότισσας Ανδρική. Γυναικεία. Πένθιμη. Παιδική. 4. Η διατήρηση του ρουχισμού. 5. Παραδοσιακά επαγγέλματα. 6. Αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις στο τοπικό ιδίωμα (εδώ ο φοιτητής παρουσιάζει τους πληροφορητές του και εξηγεί ποιες πληροφορίες πήρε από κάθε πληροφορητή). Επίλογος. Φωτογραφικό υλικό. Λεξιλόγιο. Βιβλιογραφία. Συντομογραφίες».

70. Δ. Μπόπη, «Σύγχρονα καταγραφές».

71. Θ. Αθανασίου – Π. Βαϊτση, «Τα ραφεία».

ράδες, οπότε η έρευνα στα αντίστοιχα εργαστήρια συνδέθηκε με τα βιώματα των νεαρών συλλογών.⁷²

Στ. Χαρακτηριστικά των χειρογράφων/εργασιών

Τα χειρόγραφα της περιόδου Μερακλή και των συνεργατών-διαδόχων του έχουν ξεπεράσει τον χαρακτήρα της απλής συλλογής μαρτυριών, καθώς οι φοιτητές ασχούνται επιπλέον στην επεξεργασία και στη σύνθεση του υλικού που συλλέγουν, καλλιεργώντας μια ακόμη διάσταση της επιστημονικής τους μαθητείας.

Σε προλογικά και εισαγωγικά σημειώματα αναφέρουν τους λόγους επιλογής του θέματός τους, τους πληροφορητές τους και τις συνθήκες συγκέντρωσης του υλικού, παρουσιάζουν συνοπτικά τα ιστορικά πράγματα κάθε κοινότητας (εδώ χρησιμοποιείται απαραίτητα βιβλιογραφία) και στη συνέχεια διαρθρώνουν το υλικό τους σε κεφάλαια, με τις μαρτυρίες γραμμένες –προς τεκμηρίωση– και στο τοπικό γλωσσικό ιδίωμα, σε υποσημειώσεις ή σε παράρτημα. Οι συλλογείς δεν χρησιμοποιούν άλλο βιβλιογραφικό υλικό και δεν διακινδυνεύουν ανάμειξη των πληροφοριών τους με στοιχεία από άλλες πηγές. Ως μειονέκτημα των κειμένων σημειώνεται συχνά η συναισθηματική φόρτιση στη διατύπωση του λόγου, η οποία δεν αποφεύγεται παρά τις σχετικές οδηγίες.

Οι εργασίες πλαισιώνονται με φωτογραφικό υλικό, επεξεργασμένο και σε σλάντς, με προορισμό, ακολούθως, τον εμπλουτισμό της Συλλογής του Τομέα Λαογραφίας (σχεδιάζεται επίσης η ψηφιοποίηση του υλικού) και συμπληρώνονται με γλωσσάρια, ευρετήρια και πίνακες περιεχομένων. Τα τελευταία χρόνια οι εργασίες παρουσιάζονται και προφορικά, σε ημερίδες που οργανώνονται στο τέλος κάθε ακαδημαϊκού εξαμήνου.

Επιλογικά θα ήθελα να πω στη σεβαστή μου κυρία Ζώρα, που προς τιμήν της έχει γραφεί η παρούσα ανακοίνωση,⁷³ ότι σκόπιμα επέλεξα το συγκεκριμένο θέμα, για να τη διαβεβαιώσω έμπρακτα ότι εμείς, οι νεότεροι λαογράφοι, αναγνωρίζοντας την προσφορά της παλαιότερης γενιάς και πατώντας πάνω στα στέρεα θεμέλια που αυτή έβαλε, καταβάλλουμε κάθε προσπάθεια, όχι μόνο με την έρευνα αλλά και με τη διδασκαλία μας, ώστε η ελληνική λαϊκή τέχνη να αποτελέσει και ελκυστικό θέμα μελέτης και σπουδής από τους νέους μας και μέλημα του νου και της καρδιάς τους.

Στο ΛΑΠΙ έχει ήδη κατατεθεί και η συγκομιδή των ετών 2007-2010, για την οποία θα γίνει λόγος σε μελλοντικό δημοσίευμα.

72. Κ. Ζαγάρας, «Οι γουναράδες»: Μ. Βασιλειάδου, «Η γουνοποίηση».

73. Με βαθιά θλίψη μαθαίνω τον θάνατο της Πόπης Ζώρα ενώ ολοκληρώνω (29 Οκτωβρίου 2007) το γράψιμο αυτής της εργασίας για τα Πρακτικά του Συνεδρίου. Αφήνω την επιλογική παράγραφο ως έχει, και όπως ακριβώς τη διάβασα στο Συνέδριο, καθώς η Πόπη Ζώρα, που με τίμησε με τη σεβαστή φίλια της, για μένα θα υπάρχει πάντα ζωντανή στην καρδιά μου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΛΑΠΙ

- Αδριανού Κάτια, «Ενδυματολογικές μαρτυρίες και παρατηρήσεις στο έργο του Δημήτρη Ψαθά», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Αθανασίου Θεοδώρα – Βαϊτση Παρασκευή, «Τα ραφεία των Ιωαννίνων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Αθανασοπούλου Αγγελική, «Η ενδυματολογική πορεία της Αγγελώς Αθανασοπούλου από τους Καμενιάνους Καλαβρύτων Αχαΐας, από το 1914 ως το 2006», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Αμαριανού Μυρτώ – Κωσταρή Δάφνη – Κωσταρή Χρυσοβαλάντη, «Η Ξυλογλυπτική στα Γιάννενα σήμερα (2005). Επιτόπια έρευνα σε εργαστήρια», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Αντίοχος Κωνσταντίνος, «Οι πόρτες των σπιτιών στο χωριό Άνω Πεδινά Ζαγορίου του ν. Ιωαννίνων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 1999- 2000.
- Αρβανίτη Αικατερίνη, «Η γυναικεία παραδοσιακή ενδυμασία της πόλης της Καστοριάς», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Βασιλειάδου Μαριάννα, «Η γουνοποιία ως παραδοσιακή τέχνη των χεριών και η εξέλιξή της από εργαστηριακή βιοτεχνία σε εργοστασιακή βιομηχανία», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Βασιλειάδου Μαριάννα, «Γαμήλια ενδύματα Καστοριάς, 1940-2005», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Βουγιούκας Βασίλης, «Η ενδυματολογική “πορεία” μιας Χιώτισσας αστής», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Γιαννάκη Ευγενία, «Η παραδοσιακή γυναικεία φορεσιά της Σκλίβανης Ιωαννίνων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Γεωργιάδου Φανή – Σταυρίδης Σωκράτης, «Παραδοσιακές φορεσιές στο Αμμοχώρι Φλωρίνης», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Γεωργίου Άννα-Μαρία, «Η τέχνη της ναυπηγικής, Σκιάθος 2005-06», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Γεωργίου Μαρία, «Η λαϊκή αντρική και γυναικεία ενδυμασία στο χωριό Λύση της Μεσαορίας Κύπρου», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Γεωργούλη Γιάννα, «Η ενδυμασία στην Ελεούσα Ιωαννίνων, 1955-1965», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Γιακουμάκη Κατερίνα – Κακούρη Χριστίνα – Κατσέλη Μαρία, «Οι θύρες των Πωγωνοχωριών (Σταυροσκιάδι)», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Γιαννάκη Ευγενία, «Γαμήλια ενδύματα στη Σκλίβανη ν. Ιωαννίνων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Γιαννούχου Ευγενία – Κηρύκου Αλκμήνη – Μαβίδου Αγάπη – Παπουτσής Ανδρέας, «Οι βιτρίνες των καταστημάτων με είδη ένδυσης-μόδας-νεωτερισμών στα Ιωάννινα (χειμώνας 2005-2006)», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Γκιώμου Πηγελόπη, «Σαμαράδες και το παραδοσιακό σαμάρι στα Γιάννενα», Νέα Σειρά, 1982-83, Α-Γ, σ. 151-187.
- Γλάρου Κονδυλία, «Τα σύγχρονα αργυρά κοσμήματα στα Γιάννενα», Νέα Σειρά, 1982-83, Α-Γ, σ. 189-369.

- Γρυπάρη Άννα, «Η παραδοσιακή φορεσιά της Μυκόνου», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Δαλακούρα Παναγιώτα, «Η ενδυματολογική παρουσία και πορεία μιας Σαρακατσάνας της Θράκης στον 20ό αιώνα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2001-2002.
- Δραγόνογλου Κωνσταντίνος, «Η υφαντική τέχνη στο Κομπότι Άρτης», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 1997-1998.
- Δράκου Χριστίνα, «Οι στολές των μαθητών στις παρελάσεις, Ιωάννινα 2003», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Ζαγάρας Κων/νος, «Οι γουναράδες στην περιοχή της Κοζάνης», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Ζαγκανίκα Ελένη, «Η επεξεργασία του μαλλιού στη Δεσκάτη Γρεβενών», Νέα Σειρά, 1982-83, Α-Ω (Συμπλήρωμα), σ. 207-279.
- Ζαμπουνίδου Ιωάννα, «Η γυναικεία “γκαγκαβούζικη” ενδυμασία στη διάρκεια του 20ού αιώνα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Ηλιοδρομίτη Ελένη, «Η παραδοσιακή γυναικεία ενδυμασία στη Βερδικούσια Λαρίσης», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2000-2001.
- Θανοπούλου Αθανασία, «Οι σχολικές φορεσιές στην πόλη του Βόλου προπολεμικά και ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970 (Μαρτυρίες από το Πρότυπο Γυμνάσιο Αρρέων)», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2001-2002.
- Καλογήρου Μαρίνα, «Λαογραφική συλλογή από το νομό Θεσπρωτίας», Σειρά Έβδομη, 1970-74, 3 Κ, σ. 59-89.
- Κανελλακοπούλου Σοφία – Χαραλάμπους Αγγελική, «Γαμήλια ενδύματα στα Ιωάννινα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Κανελλακοπούλου Σοφία – Μπολώσης Νικόλαος – Ναβρούζογλου Παρασκευή – Χαράλαμπους Αγγελική – Μαρκολιάς Παναγιώτης, «Οι πόρτες των Ιωαννίνων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2003-2004.
- Καραγιάννης Χρήστος, «Η παραδοσιακή καραγκούνικη ανδρική ενδυμασία στους Σοφάδες Καρδίτσας», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Καραθάνος Ηλίας, «Το ένδυμα στο λογοτεχνικό έργο του Γιάννη Ξανθούλη», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου 2004-2005 (Α΄ μέρος) και 2005-2006 (Β΄ μέρος).
- Καράμπελα Αναστασία – Κωνσταντοπούλου Δήμητρα, «Υφαντική τέχνη και αργαλειοί στην περιοχή της Χαλκίδας», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Καροφύλλης Γιάννης, «Η τέχνη του σιδήρου (περιοχή Ιωαννίνων)», Νέα Σειρά, 1983-84, Γ-Λ, σ. 307-327.
- Κάσδαγλη Παναγίτσα, «Η γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά στα Δάφια και την Καλλονή Λέσβου κατά την περίοδο 1920-1940», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Κατσαντώνη Ευθυμία, «Τα σαμαράδικα», Νέα Σειρά, 1983-84, Γ-Λ, σ. 451-463
- Καψάλη Μαριάνθη, «Τοπικές ενδυμασίες Βελβενδού», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Κοκαβέση Ελεωνόρα, «Η αντρική φορεσιά της Χιμάρας», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2001-2002.
- Κοσμά Χριστίνα, «Ένδυμα και μεταμφίεση: Η περίπτωση του Καρναβαλιού της Πάτρας», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.

- Κουρτετσιώτη Φιλοθέη, «Το ένδυμα στο έργο της Μάρως Δούκα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Λαδά Παναγιώτα, «Οι στολές του ελληνικού πολεμικού ναυτικού», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Λαδοπούλου Αναστασία, «Ενδυματολογικές συμπεριφορές-στερεότυπα και μουσικά ακούσματα των σημερινών νέων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Λαμπάκη Αγγελική, «Το ένδυμα στο λογοτεχνικό έργο της Ευγενίας Φακίνου», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2001-2002.
- Λαμπροπούλου Φωτεινή, «Ενδυματολογικές μαρτυρίες και παρατηρήσεις στον Πλούταρχο», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2001-2002.
- Λάππα Ζαχαρούλα, «Τοπική ενδυμασία Βελβενδού Κοζάνης», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Λιόλιου Κατερίνα – Γεωργίου Αγγελική – Καζαζίδου Μαργαρίτα – Μάτης Γιώργος, «Η σύγχρονη ένδυση στις βιτρίνες των Ιωαννίνων και η καθημερινή ενδυματολογική πραγματικότητα στους δρόμους της πόλης (χειμώνας 2002)», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Λίτσας Ανδρέας, «Τα παραδοσιακά ενδύματα της Λίμνης Ευβοίας και των γύρω περιοχών (μουσειακά εκθέματα-προφορικές μαρτυρίες)», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Λουκά Ιλιάδα, «Η αργυροχόια στην Κύπρο. Η ξεχωριστή περίπτωση των καπνιστομερρέχων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Μαγκαφάς Παναγιώτης Κων., «Θυμωτική μελέτη του συνοικισμού Αγίου Νικολάου Άνω Μέλπειας (Γαράτζας) της ορεινής Μεσσηνίας» [κατοικία, επίσης έθιμα χτισίματος, έπιπλα, σκεύη], Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2000.
- Μαυράκη Αικατερίνη, «Τα νυφιάτικα ενδύματα στη Σαλαμίνα άλλοτε και σήμερα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Μαυρομύτης Παύλος – Χήρας Θεόδωρος, «Πόρτες και σπίτια στα Πράμαντα των Τζουμέρκων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Μαυρομύτης Παύλος – Χήρας Θεόδωρος, «Τα εκκλησιαστικά ενδύματα και η τέχνη της κατασκευής τους. Επιτόπια έρευνα σε ιεροραφεία της Λάρισας και των Ιωαννίνων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Μητάνη Σοφία, «Η παραδοσιακή φορεσιά στην Καρδιά Πτολεμαΐδος», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Μιχαήλ Κων/νος, «Έργασία πάνω στην τέχνη της Ορειχαλκουριάς», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Μούσιου Πολυξένη, «Η ενδυματολογική συμπεριφορά και πορεία της Βοβουσιώτισσας Βλάχας Αγόρας Χατζή από το 1917 ως το 2003», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Μπαταγκιωνή Αικατερίνη, «Στάδια εξέλιξης της τέχνης του καροποιού. Μορφές κάρων Θεσσαλίας και λεπτομερής περιγραφή αυτών (χωριό Συμεών)», Σειρά Δευτέρα, 1965-66, Α-Ω, σ. 335-339.
- Μπέττη Κλειώ, «Λαογραφική συλλογή από το χωριό Βουνοπλαγιά του ν. Ιωαννίνων», Σειρά Έβδομη, 1970-74, 4, Α-Ν, σ. 377-479.
- Μπίρπου Γεωργία, «Η δερματοστιξία (τα tattoos) και λοιπές επεμβάσεις στο δέρμα (body piercing) σήμερα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.

- Μπλέκου Κωνσταντινά, «Η υφαντική και η βαφική τέχνη των Βλάχων. Επιτόπια έρευνα στο βλάχικο χωριό Κλεινός Τρικάλων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 1995-1996.
- Μπολώσης Νίκος, «Η τοπική φορεσιά του χωριού Λίμνες Αργολίδας», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Μπόπη Δήμητρα, «Σύγχρονες ενδυματολογικές καταγραφές: Οι ράφτες των Ιωαννίνων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, τ. 40 (1998-99), Εαρινό εξάμηνο (ΚΑΤ-Ξ).
- Ναβρούζογλου Παρασκευή, «Η μικρασιάτικη ενδυμασία των προσφύγων της Μπάφρας Ιωαννίνων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Νάνου Ναυσικά, «Το ένδυμα με τα μάτια του Άγγελου Τερζάκη», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2001-2002.
- Νεοποτόμιο Μυροφόρα, «Οι γαμήλιες φορεσιές στην Κύπρο κατά τον 20ό αιώνα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Νεοφύτου Θεοφανώ, «Η παραδοσιακή φορεσιά στο Προάστειο της Μεσοορίας Κύπρου», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Νικολάου Βασιλική, «Τοπική ενδυμασία Μελισσουργών Άρτης», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006, χωρίς ταξινόμηση.
- Νικολιά Βασιλική, «Γαμήλιες ενδυμασίες στη Χαλκίδα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Ντάκος Στέφανος, «Οι ενδυματολογικές συμπεριφορές των ηρώων των έργων της Διδώς Σωτηρίου», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Οικονόμου Ευτυχία, «Λαογραφική συλλογή από το Γραμμένο», Σειρά Έβδομη 1970-74, 5, Ο-Ρ, σ. 25-49.
- Παπαδόπουλος Βασίλης, «Η γυναικεία γαμήλια ενδυμασία στην περιφέρεια Αμαλιάδος μεταπολεμικά», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Πανόπουλος Βασίλειος, «Οι παραδοσιακές πόρτες του Πειραιά», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Παπαμαρκάκης Βασίλης, «Τα πιθάρια της Κρήτης», Νέα Σειρά, 1973-1978, Α-Ω, σ. 585-590.
- Παπατυλιανού Ελένη, «Η παραδοσιακή γαμήλια ενδυμασία κατά τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα (1920 και 1930) στην Κύπρο (χωριό Ορά, επαρχία Λάρνακας)», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2001-2002.
- Παπαχαράλαμπος Βασιλική, «Η ξυλογλυπτική στα Ιωάννινα του 20ού αιώνα (Ιωάννινα 1999)», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 1998-1999.
- Παππά Άννα, «Παραδοσιακή αρχιτεκτονική του Μετσόβου», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Παράσχος Δημήτρης, «Πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο εξόρυξης και της επεξεργασίας του χαλκού», Νέα Σειρά, 1978-1979, Α-Σ, σ. 549-555.
- Πατσαούρα Ελένη - Ψηλού Ουρανία, «Το ένδυμα με τα μάτια του Γιάννη Ξανθούλη», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Πολυχρονόπουλος Βασίλης, «Η κατοικία της Ζάκυθος μέσα από το έργο του Γρηγ. Ξενόπουλου», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 1998-1999.
- Ράπτη Παρθένα, «Η επεξεργασία του μαλλιού στη Άνω Ράχη Πρεβέζης», Νέα Σειρά, 1982-83, Π-Ω, σ. 323-411.
- Ρουπακιά Ειρήνη, «Η σαρακατσάνικη ενδυμασία και η εγκατάλειψή της στην Πηγιάδα Τρικάλων (Η Βασιλική Μπούτλα [γεν. 1930] μιλά για τις φορεσιές της)», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.

- Σαπουνά Ελένη, «Τα εργόχειρα των γυναικών στο χωριό Φαρκαδώνα του νομού Τρικάλων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Σκουλαρίκη Δέσποινα, «Η παραδοσιακή πομάκινη γυναικεία ενδυμασία και η σημερινή πραγματικότητα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2001-2002.
- Σκουρτή Ελένη, «Λαογραφική συλλογή από το Πάπιγγο Ζαγορίου του ν. Ιωαννίνων», Σειρά Έβδομη, 1970-74, 6, Σ-Τ, σ.123-198.
- Σιόντης Θεόδωρος, «Η υφαντική τέχνη στο χωριό Γότιστα του νομού Ιωαννίνων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Σιώμου Βασιλική, «Η κεντητική στην περιοχή των Ιωαννίνων σήμερα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 1985-1986.
- Στεριάδη Τατιάνα, «Οι Συρακιώτες του 21ου αιώνα μιλούν για την παραδοσιακή φορεσιά του χωριού τους», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Στρατιώτου Ελισάβετ, «Το ένδυμα στην Κεφαλονιά με τα μάτια των λογοτεχνών της», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2001-2002.
- Τζαχρήστου Ευμορφία, «Η παραδοσιακή γυναικεία φορεσιά στην Αγία Άννα της Εύβοιας», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Τζαχρήστου Ευμορφία, «Οι γαμήλιες ενδυμασίες της Αγίας Άννας της Εύβοιας, από το 1940 ως το 2000», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Τσαβαλιά Ευγενία, «Η ενδυματολογική συμπεριφορά και πορεία μιας Ηπειρώτισσας Σαρακατσάνας κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Τσόγκα Φωτεινή, «Λαογραφική συλλογή από τα χωριά Γερομέρι, Σαγιάδα, Τσαμαντάς, Φανερωμένη, Φοινίσι του ν. Θεσπρωτίας», Σειρά Έβδομη, 1970-74, 6, Σ-Τ, σ. 971-1043.
- Τσαμπαλάς Γιώργος, «Η παραδοσιακή γυναικεία φορεσιά στην Πυρσόγιαννη ν. Ιωαννίνων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Τσιάμη Βασιλική, «Η παραδοσιακή φορεσιά στην Εράτυνα Κοζάνης», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Τσόδουλου Μαρία, «Η γυναικεία φορεσιά των Πραμάντων», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.
- Φιάσκα Αργυρώ, «Γαμήλιες φορεσιές στη Λέσβο (στο χωριό Πάμφιλα) κατά τον εικοστό αιώνα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Φόρτωμας Φίλιππος, «Το νυφικό ένδυμα στο Χρισσό Φωκίδος», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Φρίγκα Ευγενία, «Λαογραφική συλλογή από το χωριό Μεγάλη Γότιστα του ν. Ιωαννίνων», Σειρά Έβδομη 1970-74, 7, Φ-Ψ, σ. 147-195.
- Χατζηαργύρου Αλεξάνδρα, «Το ένδυμα στα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2002-2003.
- Χατζηζαχαρία Ζαφείρα, «Σχολικές ενδυμασίες στην πόλη μου, στο Παραλίμνι, στην ελεύθερη επαρχία Αμμοχώστου Κύπρου», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2005-2006.
- Χρήστος Κων/νος – Καρανάτσης Γεώργιος, «Λαογραφική συλλογή από το χωριό Ζυγός του ν. Άρτης», Σειρά Έβδομη, 1970-74, 7, Φ-Ψ, σ. 357-382.
- Ψά Μαρίκα, «Η ενδυματολογική πορεία μιας Μικρασιάτισσας στη διάρκεια του 20ού αιώνα», Φροντιστήριο Μ. Βρέλλη-Ζάχου, 2004-2005.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξιάδης, «Βιο-εργογραφικά» = Μηγάς Αλ. Αλεξιάδης, «Βιο-εργογραφικά Δ. Σ. Λουκάτου», στον συλλογικό τόμο *Σύνδειπνον. Τιμητικό Αφιέρωμα στον Καθηγητή Δημήτριο Σ. Λουκάτο από παλαιούς μαθητές του στη Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων (1964-1969)*, Ιωάννινα 1988, σ. 9-55.
- Βαρθολομαίου, *Συμβολή* = Μ. Γ. Βαρθολομαίου, *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1994.
- Βρέλλη-Ζάχου, «Η λαϊκή ψάθινη καρέκλα» = Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Η λαϊκή ψάθινη καρέκλα στα Γιάννινα (1930-1980)», *Ηπειρωτική Εστία*, τεύχ. 333-334-335 (1980), σ. 67-80 (και σε ανάτυπο, Γιάννινα 1980, σ. 31).
- Βρέλλη-Ζάχου, «Ενδυματολογία» = Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Ενδυματολογία: Διδασκαλία και έρευνα στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων», *Διαβάζω* 245 (5 Σεπτεμβρίου 1990): Αφιέρωμα στη Λαογραφία, σ. 54-59.
- Βρέλλη-Ζάχου, *Τα τσαρούχια* = Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Τα τσαρούχια και οι τσαρουχάδες στην Ήπειρο. Συμβολή στη μελέτη της λαϊκής υπόδησης*, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1991.
- Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα ενδυματολογικής λαογραφίας* = Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα ενδυματολογικής λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συλλογή Φοιτητών (1964-1992)*, *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Παν/μίου Ιωαννίνων: Δωδώνη*, Παράρτημα αρ. 54, Ιωάννινα 1994.
- Βρέλλη-Ζάχου, «Επτανησιακά χειρόγραφα» = Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Επτανησιακά χειρόγραφα λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συλλογή Φοιτητών, 1964-1992. Οι ενδυματολογικές ειδήσεις από την Κέρκυρα», *Δωδώνη*, 1 (1998), σ. 163-208 (+ 20 φωτογραφίες).
- Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα λαογραφίας* = Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα λαογραφίας από σπουδαστές της Ζωσιμαίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας (1966-1967)*. *Αρχείο Καθηγητή Δημητρίου Σ. Λουκάτου*, Ιωάννινα 1999.
- Βρέλλη-Ζάχου, «Η διδασκαλία» = Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Η διδασκαλία και η έρευνα της ενδυμασίας στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού: Οι εργασίες των φοιτητών στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (1992-2001)», στο: *Θητεία. Αφιέρωμα στον Καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή*, επιμέλεια, Μ. Α. Αλεξιάδης, Αθήνα 2002, σ. 183-205.
- Βρέλλη-Ζάχου, «Μαρτυρίες» = Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Μαρτυρίες υλικού βίου και πολιτισμού στα χειρόγραφα των μαθητών του Δημητρίου Σ. Λουκάτου (Λαογραφικό Αρχείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων)», *Δωδώνη: Ιστορία και Αρχαιολογία*, 34 (2005), σ. 259-260.
- Καμηλάκης, «Συμπλήρωμα» = Παναγιώτης Καμηλάκης, «Συμπλήρωμα της Βιβλιογραφίας της περιόδου 1921-1938», *Επετηρίς Κέντρου Ελληνικής Λαογραφίας* 25 (1977-1980), σ. 303-650.
- Κυριακίδου-Νέστορος, *Τα υφαντά* = Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*, Εθνικός Οργανισμός Ελληνικής Χειροτεχνίας, Αθήνα 1965.
- Λουκόπουλος, *Αιτωλικαί οικήσεις, σκεύη και ποτά* = Δημήτριος Λουκόπουλος, *Αιτωλικαί οικήσεις, σκεύη και ποτά*, «Δωδώνη», Αθήνα 1984 [α' έκδ. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1925].

- Μέγας, «Θρακικά οικήσεις» = Γεώργιος Α. Μέγας, «Θρακικά οικήσεις Συμβολή εις την έρευναν της βορειοελληνικής αγροτικής οικίας», *Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου* 1 (1939), σ. 5-49 [επαναδημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Λαογραφία*, στον Αφιερωματικό προς αυτόν τόμο, αρ. 26 (1968-1969), σ. 15 -59].
- Μέγας, *Η ελληνική οικία* = Γεώργιος Α. Μέγας, *Η ελληνική οικία. Ιστορική αυτής εξέλιξις και σχέσις προς την οικονομίαν των λαών της Βαλκανικής*, Αθήνα 1949.
- Μερακλής, «Η μελέτη» = Μιχάλης Γ. Μερακλής, «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού: Μια όχι άσκοπη αναδρομή», στο: *Θέματα λαογραφίας*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 77-89.
- Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία* = Μιχάλης Γ. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία: Κοινωνική συγκρότηση - Ήθη και έθιμα - Λαϊκή τέχνη*, Οδυσσεάς, Αθήνα 2004.
- Ντάτση-Δάλλα, *Κατάλογος* = Ευαγγελή Ντάτση-Δάλλα, *Κατάλογος των αντικειμένων του Λαογραφικού Μουσείου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Έδρα Λαογραφίας, Δημοσιεύματα λαογραφικού Μουσείου και Αρχείου*, αρ. 4, Γιάννινα 1981.
- Ντάτση-Δάλλα, *Η χαλκοτεχνία* = Ευαγγελή Ντάτση-Δάλλα, *Η χαλκοτεχνία στα Γιάννινα στις παραμονές του πολέμου του 1940*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1985.
- Παπαδόπουλος, *Η χαλκοτεχνία* = Στέλιος Παπαδόπουλος, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο, τ. 1: Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο κατά τις αφηγήσεις των χαλκορργών. Συμβολή στην εθνογραφική τεχνολογία*, Ναύπλιο 1982.
- Χατζημιχάλη, *Ελληνική λαϊκή τέχνη. Σκύρος* = Αγγελική Χατζημιχάλη, *Ελληνική λαϊκή τέχνη. Σκύρος*, Αθήναι 1925.
- Χατζημιχάλη, «Η ελληνική λαϊκή τέχνη» = Αγγελική Χατζημιχάλη, «Η ελληνική λαϊκή τέχνη», *Νέα Εστία* 58:2 (Χριστούγεννα 1955), σ. 468-512.

SUMMARY

*Unpublished Students' Essays on Greek Folk Art
At The Folklore Archives of the University of Ioannina*

The subject of this paper is to present unpublished essays on greek folk art, written by students of the School of Philosophy, University of Ioannina, Greece, during the period 1964-2005, as a result of their own fieldwork research, in the frame of the following courses:

a) *“Folklore”* (1964-1969, by Prof. Dim.S. Loukatos; 1970-1973, by Prof. N.M. Panagiotakis; 1973-1990, by Prof. M.G. Meraklis).

b) *“Traditional Folk Art”* (1997-2005, by Ass. Professor Marina Vrelli-Zachou).

These essays deal with aspects of folk art in many greek communities before and after the Second World War till the first decade of the 21st century. They offer original valuable and reliable information after having been carefully compared with other sources.

These essays are kept at the Folklore Archives of the University of Ioannina (Department of History and Archaeology, Sector of Folklore).

.....
.....
.....